הכיוון מזרח

רותם רוזנטל מתבוננת בעבודתם של האמנים זויה צ׳רקסקי, יבגני פיקס, קטיה גרוקובסקי, וג׳ני יורשנסקי, מעלה שאלות על קיומו של נרטיב סובייטי-יהודי ומציעה התבוננות חדשה בתרבות שעיצבה את חיי היומיום בברית המועצות, את הנרטיב הסובייטי-יהודי ואת אפשרות הקיום של נרטיב כזה.

מאמר מאת רותם רוזנטל מרץ 30, 2021

זויה צ׳רקסקי מובילה את קבוצת המבקרים בגלריית Gansevoort Fort, הממוקמת בפאתי הוליווד, בין דיוקנאות גדולי מימדים ועבודות ממוסגרות על נייר בגדלים שונים, המתווים פסיפס מורכב של החיים ברוסיה הסובייטית טרם קריסתו מחרישת האוזניים של מסך הברזל. זהו אולי סיור-האמנית האחרון שנערך בגלריה לפני הסגר בעקבות התפשטות נגיף הקורונה, שנכנס לתוקפו בלוס אנג׳לס במרץ 2020. בינתיים, הקבוצה מתמסרת לצ׳רקסקי ולקירות העטופים בסממנים חזותיים מוכרים: חליפות טרנינג בחיקויי אדידס, טפטים עמוסי צבעים והדפסים, כובעי פרווה, מעילי פוך מצויידי פסים, נעלי בית, סירים עמוסים על האש, כיסויי ראש מתחרה המכסים את שיערן של רוכלות ברחוב, חליפות נשים בגווני ניאון. אבל הסממנים הללו חורגים ממה שאנחנו מספרים לעצמנו, ממה שמספרים לעצמם המתבוננים מבחוץ. הצלילה לתוכם בלתי נמנעת ובאורח מרתק גם לא לגמרי אפשרית: חסרים הריחות, הצלילים, חסרה התחושה שהיינו שם. צ׳רקסקי מספרת על מרכז הקניות, על מסעו של האוטובוס לשכונה, על הנשים שבילו זמן במטבח בחיתוך סלקים לבורשט, על האתלטיות שבילו את רוב זמנן באימונים, על מגרש המשחקים מחוץ לבניין המגורים הגבוה, על האנרכיסטים, על ההיקסמות שלה מהפאנק שהגיע מהמערב, על הרגלי החיים בסלוני הבתים, על קווי התפר בין זיכרונות הילדות והידע האינטימי שלה לגבי התרבות שהגדירה את חייה לבין הסיפורים שסופרו לה. היא היגרה לישראל בגיל 15, רגעים לאחר נפילת ברית המועצות. אנו נעים עם הדמויות המצוירות בין חוץ לפנים, בין חוויות יומיומיות לרגעים אינטימיים, בין קניות לבין אחר הצהריים ליד הנהר ומסיבת דיסקו באייטיז. הציורים ב"ילדות סובייטית" (Childhood Soviet) מייצרים תנודה מתמדת בין מגוון רחב של מציאויות, בין אפשרויות בלתי נדלות לזיהוי וארגון היומיום. יותר מכל, יוצרים הציורים אפשרות להגדרת זהות, שהינה מורכבת, ניגודית וחורגת מכל סטריאוטיפ שהושלך עליה כשנותקה מהזמן והמקום שיצרו אותה; כשהזמן והמקום שהגדירו אותה קרסו ונאלצו להתחיל מחדש.

Zoya Cherkassky, At The Yard, 2018, watercolor on paper, 31x47 cm.jpg

[1]זויה צ'רקסקי, Yard the At, 2018, מתוך הסדרה: "ילדות סובייטית", צבעי מים על נייר, 47*31 ס"מ
באדיבות זויה צ'רקסקי וגלריה רוזנפלד, תל-אביב

למרות שצ'רקסקי מציינת שבני דורה מזהים את עצמם בעבודות, קשה לקרוא לזה תיעוד. המניע שלה אינו דומה לזה של הדוקומנטריסט. יותר מכול, אולי זו העלאה באוב. מפתה למקם אותה בתור נערת הכרזה של הדור שלה, של אמנים שעזבו את רוסיה הסובייטית במהלך שנות התשעים של המאה הקודמת, בגיל הנעורים, רגע אחרי שחוו את השינוי הדרסטי ביותר של אורחות חייהם בעקבות מדיניות הפתיחות של גורבצ׳וב ותום המלחמה הקרה, ובילו את רוב חייהם בהתבגרות די כואבת במזרח התיכון או במערב, כשהם מנסים לכלוא או למחוק את הזכרונות שארגנו את חייהם המוקדמים. אבל אני מבקשת להצביע כאן על משהו רחב יותר. אלכס מושקין ציין כי המהלך הנוסטלגי בעבודותיהם של משוררים ואמנים חזותיים פוסט-סובייטים בישראל, בני דור ה-1.5, מעיד על תחושת הסבל, הדחייה וההשפלה הבלתי פוסקת שהם נאלצו לעבור.[1] נדמה לי שמושקין מזהה נכונה את כוחה הפוליטי והפעיל של הנוסטלגיה, ככלי של התנגדות. לכך הייתי רוצה להוסיף את נקודת ההתבוננות אל מעבר לישראל, ולראות אם החזרה אל האסתטיקה והתכנים אשר היוו את העולם הסובייטי עבור אמנים אלו מצביעה גם על ניסיון לתבוע בעלות על זהות יהודית. בניגוד לאופן שבו נוסטלגיה לעבר הסובייטי פועלת ברוסיה דהיום, שם היא צצה ככלי מסחרי ואסתטי המסמן דרך אל זהות לאומית, במקרה של אמנים דוגמת זויה צ׳רקסקי החזרה הזו מהווה גם חזרה אל מרחב שבה-בעת דוחה את היחיד ומסמן אפשרות בלתי מושגת של שייכות קולקטיבית.[2]

צ׳רקסקי, מהציירות המוכרות והפעילות בישראל, בילתה זמן רב בשנים האחרונות בקיבוץ הרגעים הללו לגוף עבודות מרשים בהיקפו. התערוכה שהציגה בלוס אנג'לס היא תערוכת המשך לזו שהציגה בסניף הניו יורקי של הגלריה. מקורו של הפרויקט בספר אמנית הנושא את אותו שם,*ילדות סובייטית*, אשר ליווה את תערוכת היחיד שלה בגלריה רוזנפלד ב-2018. הספר מונה כמאה ציורים, והוא החל להיווצר כשצ׳רקסקי היתה בהיריון עם בתה הבכורה ב-2013. ״הציפייה לילדה ראשונה החזירה אותי לעבר״, היא אמרה אז.[3] ואולי הכוח המניע של העבודות הראשונות היה הניסיון ללכוד זיכרונות שיתוו את האופן שבו תספר את העולם לבתה. הציורים, בספר ובגלריה, מקרינים את מנגנוני הרגש של הזיכרון, של הציפייה, של החזרה אל מה שהיה ואיננו עוד. צ׳רקסקי חוותה אז את מה שהיא מכנה ערבוב ״בין החדש והמערבי, לסובייטי הישן והטוב״, רגע של נקודת מפגש יוצאת דופן, שנוצר בעקבות הפרסטרויקה והחשיפה המותרת למערב.[4]

Zoya Cherkassky, Near the Metro, 2016, oil on linen, 120x200 cm .jpg
[2]

[3]זויה צ'רקסקי, Metro the Near ,2018, מתוך הסדרה: "ילדות סובייטית", צבעי שמן על בד, 200*120 ס"מ
באדיבות זויה צ'רקסקי וגלריה רוזנפלד, תל-אביב

העלייה מרוסיה בשנות התשעים הוסיפה לישראל כמיליון תושבים, כלומר, הם היוו 12% מכלל האוכלוסייה.5 בעבודותיה המוקדמות יותר נגעה צ׳רקסקי במורכבויות ההתאקלמות.ב"פרברה [4] ", תערוכת היחיד שלה במוזיאון ישראל ב-2018, עסקה באופן ישיר בחוויות הקולקטיביות של העלייה העצומה הזו. רגע הירידה מהמטוס, החיים בשיכונים, בדיקות כשרות. כאן גם החלו לצוץ זיכרונות חלקיים שגברו והציפו את גוף העבודה שלה ב"ילדות סובייטית". בתערוכה הוצגה גם עבודה מוקדמת יותר - הנחשבת לאחת הפרובוקטיביות ביותר שלה -*איציקמ*-2012, בה עובדת דוכן פלאפל מבוהלת מנסה לדחות את מגעו של בעל המקום, גבר גדול מימדים, כהה עור, שחור שיער, חמוש בכפכפים, גופייה קטנה-הרבה-יותר-מדי חושפת כרס ומעליה גורמט גדול מימדים. צ׳רקסקי שיחקה כאן עם סטריאוטיפ בתוך סטריאוטיפ, עם האופן שבו החברה הישראלית מקעקעת את דחוייה, בהצגה נלעגת של גבר מזרחי מול אישה צנומה ובלונדינית, אשר לנצח תיראה לו מותרת, זמינה וקלה להשגה מכיוון שהיא ״רוסייה״.

בישירות המאפיינת את הנרטיבים שהיא מייצרת, מהדהדת צ׳רקסקי שוב ושוב את דחיית האוכלוסייה שעלתה מברית המועצות על ידי החברה הישראלית, אשר איגדה את רובם ככולם תחת הכותרת ״רוסים״. ההחרגה ממרכז השיח בישראל מאפשרת, באופן פרדוקסלי, חיבור אל חוויית הזהות אשר הוחרגה מהחיים ברוסיה הסובייטית - הזהות היהודית. עבור העולים לישראל בשנות התשעים, הזהות היהודית נלקחה מהם פעמיים: תחילה על ידי הממשל הסובייטי, ולאחר מכן על ידי הרבנות בישראל, אשר פקפקה וסירבה להכיר ביהדותם של מהגרים רבים. חוויה דואלית זו של דחייה מופיעה גם בעבודותיה של צ׳רקסקי, בין אם בתערוכות מוקדמות יותר ובין אם בסדרת האיורים שיצרה במהלך הסגר הנוכחי. אלה הוצגו בתערוכה מקוונת [5]בארגונה של גלריית Gansevoort Fort באפריל-מאי 2020 שבה ניפקה הצצה לתוך החיים בשטטל מתודלקת בשפת דימויים, ברוח הרגע, הלקוחה מהמערך הסימבולי של חג הפסח.

[6] Zoya Cherkassky, Itzik, 2012, oil on canvas, 150x200 cm.jpg

[7]זויה צ'רקסקי, איציק, 2012, מתוך הסדרה: "פרבדה", שמן על בד, 200*150 ס"מ
באדיבות זויה צ'רקסקי וגלריה רוזנפלד, תל-אביב

הרחק מישראל, גם יבגני פיקס (Fiks) מעגן את גוף עבודותיו בבחינת החוויה הסובייטית היהודית ובהתבוננות מחודשת בתרבות שעיצבה את חיי היומיום בברית המועצות. פיקס, יליד 1972, הגיע לניו יורק ב-1994, ושם הוא מתגורר עד היום. בעבודות ההצבה והמיצג שלו הוא חוקר את מערך הקשרים בין ברית המועצות למערב, ובאופן ספציפי את הנרטיב הסובייטי-יהודי ואת אפשרות הקיום של נרטיב שכזה. כך, למשל, ב-2011 הוא ארגן סיור אמן בלואר איסט סייד שבניו יורק תחת הכותרת"הקדיש האדום" (Kaddish Red The), אשר הציע למשתתפים הצצה לשכונה דרך עיניה של אמה גולדמן, אנרכיסטית אמריקאית-יהודייה שפעלה במחצית הראשונה של המאה ה-20. פיקס הוביל את המשתתפים בסיור בין מבנים בעלי חשיבות היסטורית לפעילות פוליטית רדיקלית יהודית, ובכל אתר קרא טקסטים של גולדמן ושל אנרכיסטים נוספים, דוגמת פיוטר קרופוטקין ואברהם קאהן.[6]על בחירת השם הוא אמר: "זוהי תפילת קדיש לחלום הלא ממומש על עולם טוב יותר, צדק לאומי אוניברסלי ומרדף קולקטיבי אחר האושר".[7] באותה שנה הוא יצר את הפרויקט השיתופי *Portrait of 19 Million* (*דיוקן של 19 מיליון*), שבמסגרתו פרסם קול קורא המבקש לשלוח אליו דיוקנאות של אנשים אשר היו חברים במפלגה הקומוניסטית בתחילת הפרסטרויקה, כאשר מספרם מנה 19 מיליון. כל ניסיון לאגד דיוקנאות של 19 מיליון איש בהכרח ייצר אינספור נקודות מבט על זהות שאינה יכולה להיות הומוגנית, גם אם תשאף לכך. הפרויקט הוצג במוזיאון מוסקבה לאמנות עכשווית, וחלק מהדיוקנאות זמינים ב[בלוג] [8]שנוצר בעקבות הקול הקורא.

זו לא הייתה תערוכת היחיד הראשונה שלו במוסקבה. ב-2008 הציג את התערוכה "Cosmos Yiddish:" נקודת מפגש מדומיינת ועתידנית בין שלושה נרטיבים הנדמים כמנותקים: היהודי-מזרח אירופאי, חקר הקוסמוס ותוכנית החלל הסובייטית. תוך שהוא מפגיש בין דמויות היסטוריות ומערכים עלילתיים מדומיינים, פיקס איתר ניצוצות של תרבות יידית בתוכנית החלל, ונטיות לחקר החלל בקרב איקונות של תרבות יידית.8 במוסקבה התמקדו [9]פיקס והאוצרת מריה וייץ (Veits) גם במאבקה של היהדות הסובייטית להגירה על ידי יצירת ציר זמן המראה במקביל נקודות ציון בתוכנית החלל הסובייטית וההגירה היהודית בין השנים 1948-1991. ״הקהל במוסקבה לא יודע או זוכר הרבה לגבי תרבות יידית או יהודית״, הוא כותב, ״ואולי רק אנשים בני 45 ויותר יזהו את השם שלום עליכם. כמו כן, זהות יהודית במרחב האמנות הרוסית העכשווית כמעט ולא קיימת [...]״.9

[10] Yevgeniy Fiks, Red Kaddish, 2011.jpg

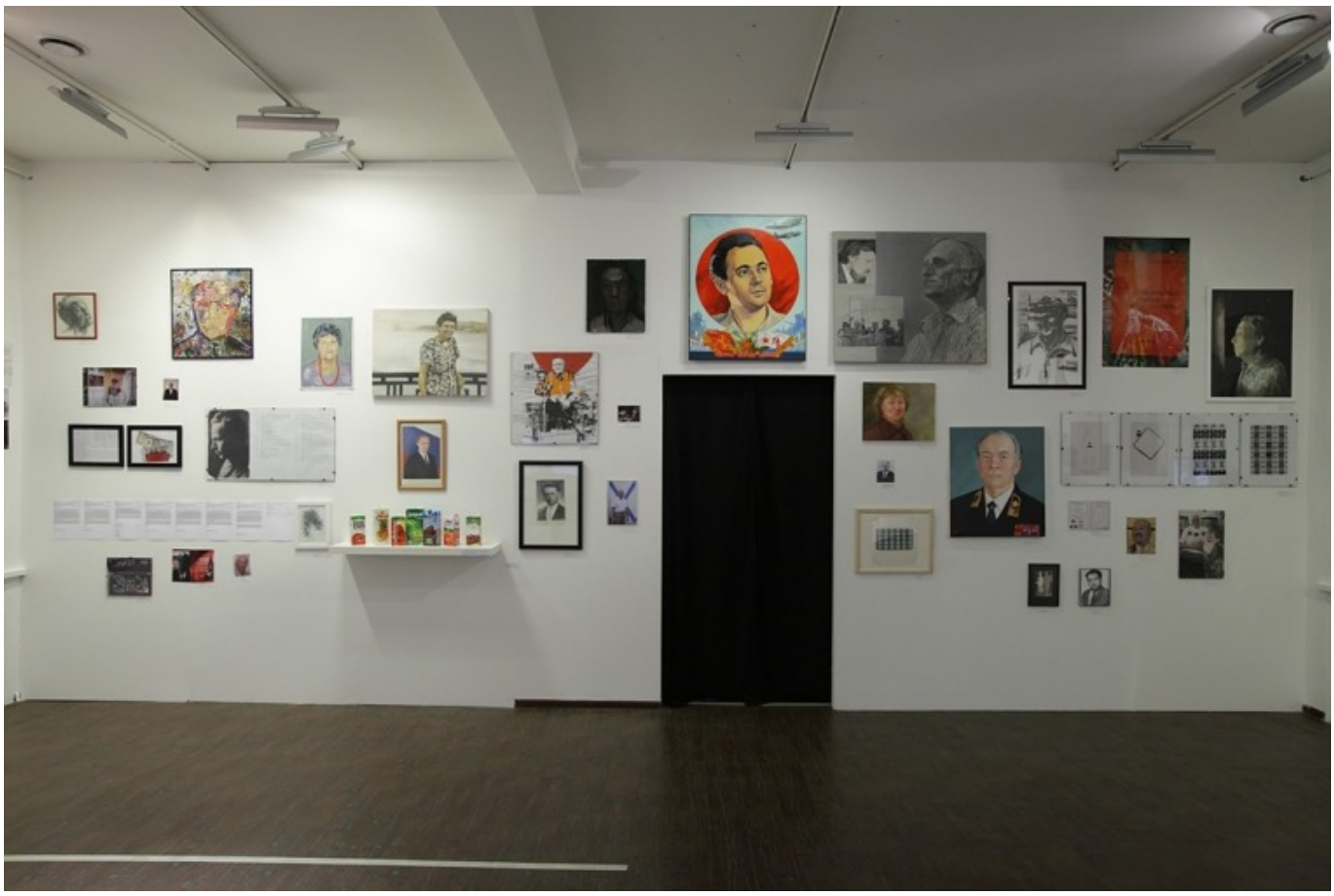
[11]יבגני פיקס, Kaddish Red, 2011
באדיבות יבגני פיקס

[12] Yevgeniy Fiks ,Himl un Erd (Yiddish Cosmos), 2018.jpg

[13]יבגני פיקס, Erd un Himl (Cosmos Yiddish), 2018
באדיבות יבגני פיקס

[14] Yevgeniy Fiks, Portrait of 19 Million, 2011.jpg

[15]יבגני פיקס, Portrait of 19 Million, 2011
באדיבות יבגני פיקס

נדמה שדווקא במרחק מרוסיה של היום וברית המועצות לשעבר מוצאים יותר ויותר אמנים יהודיים עכשוויים אפשרות להתמודד עם נרטיבים היסטוריים של גירוש והגירה ולתת מקום לחווית זהות מורכבת, המושתתת על תזוזה מתמדת והעמקה בנרטיבים משפחתיים אישיים. כך, למשל, קטיה גרוקובסקי (Grokhovsky), מייסדת הביאנלה לאמנים מהגרים (The Immigrant Artists Biennial), סבתה את שנתיים במשך תיעדה, שואה וניצולת השנייה העולם מלחמת של וטרנית. את עבודת התיעוד יצרה גרוקובסקי כשביקרה את משפחתה במלבורן, שם הם מתגוררים מאז שעזבו את אוקראינה ב-1992. סבתה שרדה את התופת כשעבדה בשירות הצבא הסובייטי כטבחית וזמרת ברוסיה ובאוקראינה. התיעוד הפך לעבודה*The Future Is Brigh*t) *העתיד מזהיר*), הכוללת הצבה המתייחסת לבית המשפחה, וידאו בשני ערוצים של פרפורמנס ותיעוד שלה עם סבתה כשהן משוחחות, מכינות ארוחות ושרות את השירים שהיא שרה לחיילים סובייטים פצועים כשהייתה בת 16. לדבריה, זו היתה הפעם הראשונה שבה פולקלור משפחתי התמלא בפרטים ואפשר לה לפרק, שכבה אחרי שכבה, את ההיסטוריה המשפחתית שלה. התמודדות זו עם העבר, ובעיקר עם הטבח בו נרצחו הורי סבתה, שינתה את האופן שבו היא מבינה את הקיום שלה ואת יחסה להיסטוריה ולמורשת.10

[16] 1.The Future is Bright detail.jpg

[17]קטיה גרוקובסקי, Bright is Future The ,2019
צילום: Wlodarczyk Walter

באדיבות קטיה גרוקובסקי

[18] 2.The Future is Bright.jpg

[19]קטיה גרוקובסקי, Bright is Future The ,2019
צילום: Wlodarczyk Walter

באדיבות קטיה גרוקובסקי

[20] 3.The Future is Bright video still.jpg

[21]קטיה גרוקובסקי, Bright is Future The ,2019. סטיל מתוך וידאו
באדיבות קטיה גרוקובסקי

ההתמודדות עם המקום שדחה את הקיום והזהות היהודית עולה גם בעבודתם של אמנים שמשפחותיהם עזבו את ברית המועצות בשנות השבעים. ג׳ני יורשנסקי (Yurshansky) נולדה ברומא, בזמן שהוריה נמלטו כפליטים ממולדובה של היום לארצות הברית. יורשנסקי, המתגוררת בלוס אנג׳לס, מתבוננת במקום שדחה את משפחתה ואותה ובוחנת מה נותר שם אחריהם. במסגרת הפרויקט "Loss of Legacy" (מורשת של אובדן) לקחה יורשנסקי את אמה חזרה למולדובה בפעם הראשונה מאז שעזבה. מפגש לא צפוי במעבה היער עם הקבר של סבה של האם הפך למיצב אשר יצרו השתיים ביחד: הן תפרו פיסת רקמה על מוסלין ועליה שרידים של שפשוף - שרידים שהן יצרו ביער, כששבו למצבה.[11]במסגרת עבודתי כאוצרת עם ג׳ני, חשבנו ביחד על השרידים הלא-צפויים הללו, שנמצאו במקום שעבורה הוא אינו מוכר, ועבור אימה הוא מה שחייבים לשכוח. השנה היא יצרה גם סדרה של עבודות רקמה המפרקות מנגנוני תעמולה ובוחנות כיצד נרטיבים של דיכוי מתמזגים בתרבויות פולקלור. עולם הדימויים החזותיים עליו היא מתבססת מגיע בעיקרו מספרי לימוד ומדוגמאות רקמה ממולדובה של ברית המועצות. על משפחתה, שמעולם לא הוכרה כמולדובית באופן רשמי בשל יהדותה, נאסר ללבוש את הדגמים הללו. כך, יורשנסקי תובעת אותם לעצמה, וחושפת את הבעייתיות הטמונה בהם ובתרבות שמשמרת אותם.[12]

[22] Yurshansky_Jenny_07.jpg

[23]ג'ני יורשנסקי, הגבול לא יחזיק מעמד (הפרדת משפחות), 2020, משי אורגנזה, חוטי רקמת כותנת פנינה, חוטי כותנה, פוליאסטר, דיו, צפצפה
באדיבות ג'ני יורשנסקי

[24] Yurshansky_Jenny_02.jpg

[25]ג'ני יורשנסקי, מורשת של אובדן (תכריך), 2019, בד מוסלין, חוטי רקמת פנינה, שעווה לשפשוף על מצבות, פלדה, אימל, 356*76.2*106.68 ס"מ
באדיבות ג'ני יורשנסקי

אמנים דוגמת פיקס, גרוקובסקי או יורשנסקי מנסים לתת ביטוי לאפשרות הזהות היהודית, המוצאת את עצמה קשורה אל או כרוכה במעמקיה של התרבות הפוסט-סובייטית. יתרה מכך, האפשרות הזו טומנת בחובה גם אפשרות רדיקלית לתביעה אוטונומית של שחרור. במהלך שאולי נדמה מנותק מהאופן שבו תרבות חילונית ישראלית חושבת על היהדות שלה, גם צ׳רקסקי וגם פיקס מפרקים את האפשרות לזהות יהודית לגורמים (בחזרה אל השטייטל הדחוי ואל תרבות היידיש הנשכחת או בזכרונות של דחיית הממסד הדתי) על מנת למצוא בה מרחב מעצים של שחרור. במקרה של צ׳רקסקי, החזרה לתרבות היהודית מהווה אולי אפשרות של התנגדות לתרבות הישראלית. אצל פיקס, זו דרך לכתיבת אפשרות של עתיד ובו צירים מקבילים של זהויות הדרות במתח בלתי אפשרי פוגשים זה את זה.

- 1. Alex Moshkin, “Post-Soviet Nostalgia in Israel? Historical Revisionism and Artists of the 1.5 Generation,” *East European Jewish Affairs* 49 (3), 2019: 179-199.
- 2. Kalinina Ekatrina, ראו: לקריאה נוספת על נוסטלגיה לעבר הסובייטי ברוסיה, ראו: Soviet-Post Mediated Nostalgia,” Dissertation, Södertörns högskola (Elanders: Stockholm, 2014).
- 3. Archijob, שם. ׳ילדות סובייטית | ציורי ילדים׳ - שתי תערוכות יחיד חדשות לזויה צ׳רקסקי״,
- 4. שם.
- 5. שלומית לן, ״30 שנה חלפו מאז גל העלייה הגדול מרוסיה: כך השתנתה ישראל לבלי היכר״, גלובס, 24 בינואר, 2020. https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001315925 [26]
- 6. ראו עוד כאן: http://www.thelodownny.com/leslog/2011/05/red-kaddish-walking-tour-the-russian-revolution-on-the-les.html [27]
- 7. שם.
- 8. הפרויקט הוצג גם בישראל, במסגרת התערוכה ״ הלאה לחלל - סיפורים חלופיים לקוסמוס [28]״, באוצרות מריה וייץ, המרכז לאמנות דיגיטלית, חולון, 2020
- 9. Fiks, “Yiddish Cosmos,” Ibid.
- 10. Katya Grokhovsky, ”The Future Is Bright,” *Asylum Arts*, February 4, 2019.
- 11. ראו עוד כאן: http://www.jennyyurshansky.com/Jenny_Yurshansky/A_Legacy_of_Loss_Shroud.html [29]
- 12. החשיבה על הגירה והשלכותיה מיתרגמות באופנים נוספים בעבודתה של יורשנסקי. בעשור האחרון היא חקרה צמחים מהגרים שהוגדרו כ״פולשניים״ בקליפורניה ונוספו לרשימה שחורה. יורשנסקי מקטלגת את הצמחים ומייצרת להם נרטיבים. השנה, לאחר הסגר, שמנע מאיתנו לפתוח את תערוכת היחיד המתוכננת שלה ב-American Jewish University, האודיו מדריך את התכנית לאתר העלינו, *Blacklisted: A Planted Allegory*, המרכז נרטיבים של צמחים שאיתרה האמנית בקמפוס. למדריך נוספו נרטיבים שיצרו משתתפים בסדנה שהובילה במסגרת הפרויקט. האזינו כאן: https://arts.aju.edu/exhibitions/current/jenny-yurshansky/ [30]

Source URL: http://tohumagazine.com/he/article/%D7%94%D7%9B%D7%99%D7%95%D7%95%D7%9F-%D7%9E%D7%96%D7%A8%D7%97

Links
[1] https://tohumagazine.com/sites/default/files/Zoya%20Cherkassky%2C%20At%20The%20Yard%2C%202018%2C%20watercolor%20on%20paper%2C%2031x47%20cm_0.jpg
[2] http://tohumagazine.com/he/file/zoya-cherkassky-near-metro-2016-oil-linen-120x200-cm-jpg
[3] https://tohumagazine.com/sites/default/files/Zoya%20Cherkassky%2C%20Near%20the%20Metro%2C%202016%2C%20oil%20on%20linen%2C%20120x200%20cm%20.jpg
[4] https://www.imj.org.il/he/exhibitions/%D7%96%D7%95%D7%99%D7%94-%D7%A6%D7%A8%D7%A7%D7%A1%D7%A7%D7%99
[5] http://www.fortgansevoort.com/zoya-cherkassky-lost-time-main-menu
[6] http://tohumagazine.com/he/file/zoya-cherkassky-itzik-2012-oil-canvas-150x200-cmjpg
[7] https://tohumagazine.com/sites/default/files/Zoya%20Cherkassky%2C%20Itzik%2C%202012%2C%20oil%20on%20canvas%2C%20150x200%20cm.jpg
[8] http://portraitof19million.blogspot.com/
[9] https://asylum-arts.org/yiddish-cosmos-in-moscow-by-yevgeniy-fiks/

[10] http://tohumagazine.com/he/file/yevgeniy-fiks-red-kaddish-2011jpg
[11] https://tohumagazine.com/sites/default/files/Yevgeniy%20Fiks%2C%20Red%20Kaddish%2C%202011.jpg
[12] http://tohumagazine.com/he/file/yevgeniy-fiks-himl-un-erd-yiddish-cosmos-2018jpg
[13] https://tohumagazine.com/sites/default/files/Yevgeniy%20Fiks%20%2CHiml%20un%20Erd%20%28Yiddish%20Cosmos%29%2C%202018.jpg
[14] http://tohumagazine.com/he/file/yevgeniy-fiks-portrait-19-million-2011jpg
[15] https://tohumagazine.com/sites/default/files/Yevgeniy%20Fiks%2C%20Portrait%20of%2019%20Million%2C%202011.jpg
[16] http://tohumagazine.com/he/file/1the-future-bright-detailjpg
[17] https://tohumagazine.com/sites/default/files/1.The%20Future%20is%20Bright%20detail.jpg
[18] http://tohumagazine.com/he/file/2the-future-brightjpg
[19] https://tohumagazine.com/sites/default/files/2.The%20Future%20is%20Bright.jpg
[20] http://tohumagazine.com/he/file/3the-future-bright-video-stilljpg
[21] https://tohumagazine.com/sites/default/files/3.The%20Future%20is%20Bright%20video%20still.jpg
[22] http://tohumagazine.com/he/file/yurshanskyjenny07jpg
[23] https://tohumagazine.com/sites/default/files/Yurshansky_Jenny_07.jpg
[24] http://tohumagazine.com/he/file/yurshanskyjenny02jpg-0
[25] https://tohumagazine.com/sites/default/files/Yurshansky_Jenny_02_0.jpg
[26] https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001315925
-[27] http://www.thelodownny.com/leslog/2011/05/red-kaddish-walking-tour-the-russian-revolution-on-the-les.html
[28] https://www.digitalartlab.org.il/skn/c6/%d7%94%d7%9e%d7%a8%d7%9b%d7%96_%d7%94%d7%99%d7%a9%d7%a8%d7%90%d7%9c%d7%99_%d7%9c%d7%90%d7%9e%d7%a0%d7%95%d7%aa/e2408531/%d7%94%d7%9c%d7%90%d7%94_%d7%9c%d7%97%d7%9c%d7%9c_%d7%a1%d7%99%d7%a4%d7%95%d7%a8%d7%99%d7%9d_%d7%97%d7%9c%d7%95%d7%a4%d7%99%d7%99%d7%9d_%d7%9c%d7%a7%d7%95%d7%a1%d7%9e%d7%95%d7%a1?nsid=2#cq=ASa5%D7%99%D7%91%D7%92%D7%A0%D7%99Sa4%D7%A4%D7%99%D7%A7%D7%A1%7C&search=2ac2fef88fc12ffdc005e5737b49baf7&entity_number=2
[29] http://www.jennyyurshansky.com/Jenny_Yurshansky/A_Legacy_of_Loss_Shroud.html
[30] https://arts.aju.edu/exhibitions/current/jenny-yurshansky/